

وظیفه‌مندی حکومت اسلامی در تربیت اقتصادی جامعه (با مطالعه موردی و مصداقی آسیب‌های اقتصادی: پول‌شویی)*

□ محمدعلی ابراهیم‌زاده ملایی**

□ اکبر فلاح***

□ علی فقیهی****

چکیده

«پول‌شویی» به نقل و انتقال‌های متقلبانه‌ای اطلاق می‌شود که درآمدهای نامشروع و غیرقانونی را مشروع جلوه داده تا از کشف و مصادره محفوظ بماند. گستره جرایم این پدیده پیچیده و سازمان یافته - معمولاً - ملی و بین‌المللی است که آثار منفی در ابعاد گوناگون جامعه به همراه دارد. حکومت اسلامی در راستای تربیت اقتصادی جامعه، نیازمند اقدامات ویژه‌ای برای مبارزه با این جرم در سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی است. این پژوهش، به روش توصیفی - تحلیلی، وظیفه‌مندی حکومت اسلامی را زدودن آثار، آسیب‌ها و تبعات منفی پول‌شویی در راستای تربیت اقتصادی جامعه دنبال می‌کند. از آنجایی که پول‌شویی منجر به انتفاع از درآمدهای نامشروع می‌شود و آثار و آسیب‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و امنیتی زیادی را در جامعه اسلامی بر جای می‌گذارد، این پژوهش با استناد و استشهاد به مقتضای ادله و قواعد عامه: «لاضرر»، «ضرورت حفظ نظام»، «حرمت اختلال نظام»، مقتضای مفاد عهدنامه مالک اشتر، مقتضای روایت مستفیضه «كُلُّكُمْ رَاعٍ

* تاریخ وصول: ۱۴۰۱/۲/۷؛ تاریخ تصویب: ۱۴۰۱/۱۲/۱۵.

** گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران: (m.jaaafarzade2021@gmail.com).

*** گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، ایران، بابل (نویسنده مسئول):

(akbar.fallah4040@gmail.com).

**** گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران: (asadi184@gmail.com).

و كُلكُم مَسْؤُولٌ عَن رَعِيَّتِهِ» و نیز ادله عقلی و نقلی - کتاب و سنت - همچنین سیره عقلا و متشرعه و اصل ضمان ید متعاقبه، بر وظیفه مندی الزامی حکومت اسلامی در راستای تربیت اقتصادی جامعه بر مقابله همه جانبه با مظاهر و مصادیق پول شویی تأکید دارد.

کلیدواژه‌ها: فقه، حکم، ادله فقهی، حکومت اسلامی، تربیت اقتصادی، پول شویی.

مقدمه

از مهم ترین آسیب های اقتصادی معاصر، «پول شویی» است. این آسیب اقتصادی، از حقوق بین الملل وارد حقوق داخلی شده است که - جدای از تعریف هایی که خواهد آمد - به مجموع عملیات بر روی اموال نامشروع مانند مواد مخدر، سرقت، کلاهبرداری و...، اطلاق می گردد تا این اموال به ظاهر مشروع و قانونی قلمداد شود و منشأ نامشروع آن مخفی گردد. با توجه به اینکه منشأ، زمینه و منابع پدیده «پول شویی» گوناگون است و آثار زیان بار آن در عرصه های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و امنیتی بروز و ظهور می یابد، جوامع را متحمل آسیب های متعدد در حیطه های مذکور می نماید (ر.ک: شمس ناتری، ۱۳۸۲)؛ بر این اساس، علاوه بر حقوق بین الملل (کنوانسیون وین، ۱۹۸۸ م: ماده ۳/ بند الف)، حقوق داخلی جمهوری اسلامی ایران نیز «پول شویی» را جرم انگاری کرده است.

به موجب قانون، پول شویی در حقوق داخلی به عنوان جرم شناخته شده و برای مرتکب آن مجازات وضع شده است. در تاریخ ششم مهرماه ۱۳۸۱ شمسی و در راستای اجرای اصل یکصد و بیست و سوم (۱۲۳) قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران که با عنوان لایحه مبارزه با جرم پول شویی به مجلس شورای اسلامی تقدیم و در مورخ دوم بهمن ماه ۱۳۸۶ شمسی در شورای نگهبان مصوب گردید، بر اساس ماده دوم قانون مبارزه با پول شویی، جرم پول شویی عبارت است از: «الف) تحصیل، تملک، نگهداری یا استفاده از عواید حاصل از فعالیت های غیرقانونی با علم به این که به طور مستقیم یا غیرمستقیم در نتیجه ارتکاب جرم به دست آمده باشد؛ ب) تبدیل، مبادله یا انتقال عوایدی به منظور پنهان کردن منشأ غیرقانونی آن با علم به اینکه به طور مستقیم یا غیرمستقیم ناشی از ارتکاب جرم بوده یا کمک به مرتکب به نحوی که وی

مشمول آثار و تبعات قانونی ارتکاب آن جرم نگردد؛ ج) اخفاء یا پنهان یا کتمان کردن ماهیت واقعی، منشأ، منبع، محل، نقل و انتقال، جابه‌جایی یا مالکیت عوایدی که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم در نتیجه جرم تحصیل شده باشد».

با اینکه اقدامات ویژه و گسترده‌ای برای مبارزه با پدیده پول‌شویی در سطح بین‌المللی، منطقه‌ای و دیگر کشورها صورت گرفته است؛ اما در سیاست جنایی جمهوری اسلامی ایران، تدابیر علمی و عملی بایسته و شایسته‌ای در این زمینه صورت نگرفته است. از این رو، لازم است ضمن بسترسازی‌های لازم اقتصادی، با تدوین قوانین متناسب و کارآمد، این پدیده جرم‌انگاری شده و هم‌زمان اقدامات دوجانبه و چندجانبه بایسته‌ای به همراه تدابیر فراگیر داخلی جهت مبارزه همه‌جانبه با آن صورت گیرد.

با توجه به وظیفه‌مندی حکومت [دولت] اسلامی در نظم و انتظام جامعه در عرصه‌های مختلف زندگی اجتماعی از جمله تربیت اقتصادی آن (اعرافی، ۱۳۹۹، ۲۶: فصل چهارم)، این سؤال مطرح است که آیا حکومت اسلامی نسبت به تربیت اقتصادی جامعه و به صورت مشخص، نسبت به آسیب‌های اقتصادی از جمله پول‌شویی وظیفه‌مند است؟ این تحقیق به روش توصیفی - تحلیلی و با رویکرد اجتهادی به دنبال پاسخ‌گویی به این مسئله و آسیب اقتصادی مشخص و مذکور [پول‌شویی] است.

پیشینه

مسئله «پول‌شویی» در مطالعات و پژوهش‌های گسترده‌ای با رویکردهای مختلفی مورد بررسی قرار گرفته است (به‌عنوان نمونه: مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۸۱ — ۱۳۸۲ ش؛ سبزیلیان، امینی‌زاده، ۱۳۹۷)؛ حتی در برخی از فصلنامه‌های پژوهشی، به صورت ویژه‌نامه به این پدیده پرداخته شده است (فصلنامه مجلس و راهبرد، ۱۳۸۲: شماره ۳۷). در راستای پیشینه‌یابی این تحقیق و با عنایت به رویکرد فقهی آن، فقط به مجموعه پژوهش‌هایی اشاره می‌گردد که چنین رویکردی داشته‌اند:

الف) دسته‌ای از پژوهش‌ها معطوف به مبانی فقهی پول شویی صورت گرفته‌اند؛ از آن جمله: سلیمانی و ستوده در مقاله «بررسی مبانی فقهی پول شویی»، موفق اردستانی و همکاران با همین عنوان و نیز روح نواز و همکاران و نیز پژوهش سلطانی نبی‌پور، علاوه بر مبانی و ریشه‌های فقهی جرم‌انگاری پول شویی به مستندات فقهی و ارتباط آن با خمس و در نهایت به طور اجمال به تعارض ظاهری بعضی قواعد فقهی با این پدیده، پرداخته‌اند (سلیمانی، ستوده، ۱۳۹۷؛ موفق اردستانی و دیگران، ۱۳۹۴؛ روح نواز و دیگران، ۱۳۹۵؛ سلطانی نبی‌پور، ۱۴۰۱).

ب) مجموعه‌ای از بررسی‌ها با رویکرد اصول و قواعد فقهی صورت گرفته است؛ مانند پژوهش علیشاهی قلعه جوقی و معالی، معکوس شدن فرآیند بار اثبات دلیل — که بر عهده دادستان [قاضی] است — را منتفی دانسته و قاعده «حجیت علم قاضی» را با برخی از قواعد اصولی مانند قاعده «البینه علی المدعی»، قاعده «ید»، اصل «برائت» و اصل «صحت» متعارض ندانسته و بر صحت روند تعقیب، دادرسی و اثبات جرم پدیده پول شویی تأکید کرده‌اند (علیشاهی قلعه جوقی، معالی، ۱۴۰۱).

ج) بررسی فقهی و حقوقی، نقطه تمرکز مجموعه‌ای دیگر از پژوهش‌ها به مسئله پول شویی بوده است؛ از آن جمله: مقاله «تحلیل فقهی و حقوقی جرم پول شویی» در دو تحقیق جداگانه که توسط فتاحی و همکاران و نیز شیخ اسدی نگاشته شده است، به بررسی ماهیت و مجازات جرم پول شویی از نگاه فقه و حقوق پرداخته است (فتاحی و دیگران، ۱۴۰۰؛ شیخ اسدی، ۱۴۰۰). گنجی در پایان نامه خود، دیدگاه‌های فقهای امامیه را درباره پول شویی به همراه مستندات قرآنی و روایی آنها، بررسی و جرم‌انگاری آن را در قانون جمهوری اسلامی ایران، مطابق با فقه جعفری بیان داشته است (گنجی، ۱۳۹۳). همین رویه را پژوهش سالمی و مسعود داشته است و مجازات معطوف به پول شویی را در نهاد تقنینی ایران و فقه اسلامی مورد ارزیابی قرار داده است (سالمی و مسعود، ۱۴۰۱).

د) برخی از پژوهش‌ها تأثیر و تأثرات اقتصادی پول شویی را مورد توجه قرار داده‌اند؛ از

آن جمله: شفیق اسکی و جوکار به مراحل پول شویی و آثار مضر آن در اقتصاد اسلامی با نگاه حقوقی و فقه جعفری پرداخته است (شفیق اسکی، جوکار، ۱۳۹۷)؛ همین رویکرد پژوهشی و نتایج را برقندان و خداحمی داشته‌اند (برقندان، خداحمی، ۱۳۹۷). تورانی و هوشمند نقابی بر رهیافت‌های مؤلفه‌محور اقتصاد مقاومتی و تزریق نوعی منطقه‌گرایی در آن تأکید دارند (تورانی، هوشمند نقابی، ۱۳۹۹).

هـ) دسته‌ای دیگر از پژوهش‌ها با رویکرد قرآنی و روایی به مسئله پول شویی صورت گرفته است؛ از جمله: حبیب‌اللهی به مطالعه آیات، روایات و قواعد و دیدگاه‌های فقهی مرتبط با پول شویی پرداخته است (حبیب‌اللهی، ۱۴۰۰). مجیدی و برزگری خانقاه، پول شویی را از مجموعه جرائمی بیان داشته‌اند که به تدریج و در طول زمان آثار نامطلوب خود را نشان می‌دهد. ایشان تلاش کردند که با معرفی و مرور برخی از مبانی نظری جرم‌انگاری پول شویی همراه با تأمل در آیات و روایات، نشانه‌هایی مبتنی بر ناپسند بودن این جرم از دیدگاه اسلام بیابند (مجیدی، برزگری خانقاه، ۱۳۹۵).

و) مجموعه‌ای از مطالعات صورت گرفته معطوف به دیدگاه فقیه خاصی است؛ مانند مقاله «بررسی فقهی حکم پول شویی از دیدگاه امام خمینی (علیه‌السلام)» که با استناد به آیات متعدد، روایات و سیره ائمه (علیهم‌السلام) و نیز قواعد فقهی، عدم مشروعیت پول شویی را اثبات کرده است (مطهری‌خواه، ۱۳۹۵ ش: ۸۹-۱۱۱).

ز) محوریت دسته‌ای دیگر از پژوهش‌ها، مطالعه تطبیقی حقوق ایران و دیگر کشورها درباره پول شویی بوده است؛ از جمله: مطالعه تطبیقی سبزعلیان و امینی‌زاده، بر کمبودهای قانون جمهوری اسلامی ایران در مقایسه با کشور فرانسه اذعان و به کاستی‌هایی در زمینه عدم توجه به اماره مجرمیت، عدم پیش‌بینی مجازات متناسب با جرم و ... اشاره شده است (سبزعلیان، امینی‌زاده، ۱۳۹۷).

با توجه به پیشینه عنوان شده، ملاحظه می‌گردد که تحقیقی متمرکز، جامع و مستقل به روش توصیفی - تحلیلی و رویکرد فقهی درباره وظیفه‌مندی کنشگران و متولیان تربیت اقتصادی جامعه

از جمله حکومت اسلامی در خصوص پول شویی به عنوان یک آسیب اقتصادی صورت نگرفته است؛ در این راستا، این تحقیق با رویکرد فقهی، وظیفه‌مندی «حکومت اسلامی» را در خصوص تربیت اقتصادی جامعه با تمرکز بر مسئله «پول شویی» به عنوان یک آسیب اقتصادی مورد مطالعه و بررسی قرار خواهد داد. از این رو، این تحقیق از نظر روشی، محوریت موضوعی و رویکرد پژوهشی، با مطالعات پیشین، متفاوت و متمایز است.

مفهوم‌شناسی

در هر پژوهشی، مفهوم‌شناسی واژگانی در کار بست مناسب و متناسب آنها کمک می‌نماید. واژه‌های «حاکم/حکومت/حاکمیت»، «دولت/نظام» و «تربیت» در علوم گوناگون و با رویکردهای مختلفی، توصیف و تعریف شده‌اند؛ از این رو، به مقتضای اختصار در این تحقیق، فقط به تعریف مختار از واژگان ترکیبی «حکومت اسلامی»، «تربیت اقتصادی» و نیز تعاریف اصطلاحی پدیده «پول شویی» بسنده می‌گردد.

حکومت اسلامی

مراد از واژه ترکیبی «حکومت اسلامی» در این تحقیق، نوعی حکومت دینی است که مرجعیت همه‌جانبه در عرصه سیاست و اداره جامعه را پذیرفته است؛ یعنی دولت و نهادهای مختلف آن، خود را در برابر آموزه‌ها و تعالیم دینی متعهد می‌دانند و سعی می‌کنند در تدابیر و تصمیمات و وضع قوانین و شیوه سلوک با مردم و نوع معیشت و تنظیم انحای روابط اجتماعی، دغدغه دین داشته باشند و در همه این شئون حکومتی، از تعالیم دینی الهام بگیرند و آنها را با دین موزون و هماهنگ کنند (ر.ک: واعظی، ۱۳۸۶: ۳۱).

تربیت اقتصادی

«تربیت اقتصادی» واژه ترکیبی متشکل از دو واژه «تربیت» و «اقتصاد» است. در علوم مرتبط به تربیت و اقتصاد، تعریف لغوی و اصطلاحی این دو واژه بیان شده است که به دلیل اختصار

در این پژوهش، از مفهوم‌شناسی آنها خودداری می‌گردد؛ اما مراد از واژه مرکب «تربیت اقتصادی» ناظر به جامعه در این تحقیق، فرایند یاری‌رسانی (مجموعه اقدامات تمهیدی و عملی) به متریبان برای ایجاد تغییر تدریجی در گستره زمان در ساحت‌های بدنی، ذهنی، روحی و رفتاری است که به واسطه عامل انسانی - یا نهادی - دیگر در راستای ایجاد و شکوفاسازی استعدادهای ایشان یا بازدارندگی و اصلاح صفات و رفتارهایشان در ساحت اقتصادی صورت می‌گیرد (ر.ک: اعرافی، ۱۳۹۱: ۱۴۱/۱).

پول‌شویی

در علم حقوق و اقتصاد و نیز علوم مرتبط با آنها، برای اصطلاح نوپدید «پول‌شویی»، تعریف‌های گوناگونی ارائه شده است. بدیهی است که تعدد تعریف‌های اصطلاحی پول‌شویی، متأثر از رویکرد و زاویه‌دیدهای مختلف است. بر این اساس به برخی از تعریف‌ها - به صورت اجمال - اشاره می‌گردد.

«پول‌شویی» فرایندی است که طی آن منبع اصلی درآمدهای حاصل از اعمال مجرمانه مخفی نگه داشته شده و به این درآمدها جلوه‌ای پاک و حاصل از اعمال قانونی بخشیده می‌شود (موسوی مقدم، ۱۳۸۱: ۳۰). «پول‌شویی یک فعالیت غیرقانونی است که طی انجام آن، عواید و درآمدهای ناشی از فعالیت‌های غیرقانونی به نحوی، ظاهری قانونی به خود بگیرد. در واقع، پول‌های کثیف ناشی از اعمال خلاف، به پول - به ظاهر تمیز - تبدیل گشته و به چرخه اقتصاد رسمی وارد می‌شود. از این رو، پول‌شویی فعالیتی مجرمانه، در مقیاس بزرگ، گروهی، مستمر و درازمدت است که ممکن است از مرزهای جغرافیایی کشور مفروض نیز فراتر رود» (ر.ک: رهبر، زال‌پور، میرزاوند، ۱۳۸۲: ۱۵ - ۵۸).

از این رو، به نظر می‌رسد پول‌شویی در راستای اخفاء یا پنهان یا کتمان کردن ماهیت واقعی، منشأ، منبع، محل، نقل و انتقال (مبادله)، جابه‌جایی یا مالکیت (تملک) عوایدی که به طور مستقیم یا غیرمستقیم در نتیجه جرم تحصیل شده باشد، صورت می‌گیرد (ر.ک: سبزیلیان،

امینی‌زاده، ۱۳۹۷). با توجه به تعریف‌های فوق، پول‌شویی - معمولاً - متشکل از سه مرحله است:

۱. استقرار یا مکان‌یابی: در این مرحله، وجوه حاصله، وارد سیستم مالی می‌شود و یا به خارج از کشور انتقال می‌یابد تا در دسترس نباشد و امکان کشف از بین برود (خطرناک‌ترین مرحله برای پول‌شویان).

۲. تبدیل یا لایه‌سازی: تلاش در این مرحله، بر ایجاد معاملات بانکی مختلف یا نقل و انتقالات مالی، هویت واقعی و اصلی اموال، پنهان و مخفی است.

۳. مرحله ادغام یا یکپارچه‌سازی: در این مرحله، درآمد و عواید غیرقانونی در سیستم مالی مشروع، ادغام می‌شود و ظاهری همچون دیگر اموال مشروع و قانونی به خود می‌گیرد. با توجه به آثار مخرب پول‌شویی در نظام اقتصادی، قوانین ملی و بین‌المللی در برابر این پدیده، جرم‌انگاری کرده است (ر.ک: اتحادیه بین‌المللی مبارزه با پول‌شویی (FATF); ساکی، ۱۳۸۷: ۱۲؛ باقرزاده، ۱۳۸۲: ۲۶۰؛ میرمحمدصادقی، ۱۳۸۲: ۳۱۵)؛ بنابراین در راستای پیشگیری از این جرم و مقابله سخت‌افزاری و نرم‌افزاری با این پدیده، اتخاذ مجموعه تدابیر، اقدامات و فعالیت‌هایی در سطوح مختلف ضروری است. از این رو، برای وظیفه‌مندی حکومت اسلامی در تربیت اقتصادی جامعه با تأکید بر آسیب اقتصادی پدیده پول‌شویی به ادله فقهاتی (ادله غیرمحرزه) و اجتهادی (ادله محرزه) ذیل استناد و استشهاد می‌گردد.

ادله وظیفه‌مندی حکومت اسلامی در تربیت اقتصادی جامعه

اثبات وظیفه‌مندی حکومت اسلامی در تربیت اقتصادی جامعه، متوقف بر اثبات اصل وظیفه‌مندی و تکلیف‌مداری حکومت اسلامی است. پژوهش‌های گسترده‌ای در مقام اثبات وظیفه‌مندی و مخاطب تکالیف الهی بودن حکومت اسلامی به‌عنوان شخصیت حقوقی - و یا انحلال حکم در افراد حکومت - صورت گرفته است (به‌عنوان نمونه ر.ک: اعرافی، ۱۳۹۹)؛ از این رو، رسالت این تحقیق اثبات اصل وظیفه‌مند بودن و تکلیف‌مدار بودن حکومت اسلامی

نیست؛ بلکه فقط در راستای اثبات وظیفه‌مندی حکومت اسلامی در تربیت اقتصادی جامعه، با رویکرد رفع و دفع پدیده پول‌شویی به‌عنوان یک آسیب اقتصادی به ادله عقلی و نقلی ذیل استناد و استشهاد جسته است.

۱. مقتضای قواعد و ادله عامه

حکومت اسلامی به دلیل «مبسوط‌الید» بودن و بهره‌مندی از امکانات و پشتوانه‌های قانونی و اجرایی، بر اساس قواعد و ادله عامه: «امر به معروف و نهی از منکر»، «إعانه بر إثم و عدوان»، «لزوم حفظ علو اسلام و عزت مسلمانان»، «إحسان الی الغیر»، «تأمین عدالت اجتماعی» نسبت به تربیت اقتصادی جامعه وظیفه‌مند است (ر.ک: اعرافی، ۱۳۹۹: ۲۶/ فصل سوم)؛ حتی در برخی از مراتب و موارد، امثال این تکالیف، فقط از عهده حکومت اسلامی ساخته است. با عنایت به رعایت اصل اختصار در این پژوهش، از بررسی این قواعد و ادله عامه و اقتضا و جریان داشتن آنها در مسئله این تحقیق، خودداری می‌گردد.

بر پایه پژوهش‌های گسترده و نیز با توجه به تعریف پول‌شویی و اقدامات و آثار مخرب پَسینی و پیشینی آن در نظام‌های اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی، در حقوق ملی و بین‌المللی برای این پدیده جرم‌انگاری صورت گرفته است. از این‌رو، به مقتضای قواعد و ادله عامه ذیل، حکومت اسلامی موظف است که در راستای تربیت اقتصادی جامعه با نضج و نیز رفع و دفع پدیده پول‌شویی مقابله نماید:

الف) مقتضای حکم مستفاد از قاعده لاضرر

بر اساس مفاد فقره اول از قاعده «لاضرر و لاضرر فی الاسلام» (حسینی سیستانی، ۱۴۱۴: فصل دوم)، حکومت اسلامی موظف است که ضررهای نوعی، فعلی و شأنی را از جامعه اسلامی رفع و دفع نماید. با عنایت به پژوهش‌های گسترده، خسارت پول‌شویی به نظام‌های اساسی جامعه مخصوصاً به نظام اقتصادی آن، غیرقابل‌انکار است؛ از این‌رو، با توجه به فلسفه جعل قاعده «لاضرر» و به مقتضای این قاعده، حکومت اسلامی - به‌عنوان رکن اصلی امنیت منابع

جامعه، موظف است که در برابر این آسیب اقتصادی، تدابیر و اقدامات لازم را در سطوح مختلف به صورت بایسته و شایسته اتخاذ نماید. بر این اساس، حکومت اسلامی می‌تواند در بخشی از اقدامات و فعالیت‌های سلبی و ایجابی خود، با اتکا و اتخاذ روش‌های انگیزشی، شناختی و رفتاری - که جنبه تربیتی دارند - با پول‌شویی مقابله نمایند.

ب) مقتضای قاعده «ضرورت حفظ نظام» و «حرمت اختلال نظام»

مراد از قاعده «ضرورت حفظ نظام» و «حرمت اختلال نظام» (علامه حلی، [بی‌تا]، ۱۷۹/۲؛ موسوی خمینی، ۱۴۱۴: ۴۶۱/۲ - ۴۶۲؛ منتظری، ۱۴۱۷: ۳۵۹؛ همو، ۱۴۰۸: ۱۷۶)، حفظ و اختلال کلیت اجتماع است نه نظام حکومتی. درباره این قاعده، نصی از شارع مقدس وجود ندارد؛ اما ردعی نیز وارد نشده است؛ بنابراین این قاعده عامه، اصطیادی و غیرمنصوصه است (ملک‌افضلی، ۱۳۸۹: ۱۱۴). بر اساس این قاعده، هر نوع عمل فردی، جمعی و یا سازمان‌یافته که نظام اسلامی را در قالب چهار محور «حفظ کیان اسلام»، «حفظ نظام اجتماعی»، «حفظ نظام معیشتی [اقتصادی]» و «حفظ نظام سیاسی و حکومتی»، برقرار، تداوم و استحکام بخشد، واجب و هر نوع عمل فردی، جمعی و یا سازمان‌یافته که به یکی از ابعاد و محورهای فوق، خلل وارد سازد، حرام می‌باشد (ر.ک: جمال‌زاده، باباخانی، ۱۳۹۶: ۵ - ۴۰).

قاعده حفظ نظام اسلامی به این معنی می‌تواند در چارچوب احکام ثانوی حکم‌ساز باشد. از این رو، بر پایه این قاعده می‌توان در حوزه مسائل سیاسی، اقتصادی و اجتماعی، معیار و تبیین جدیدی در طبقه‌بندی و تقسیم‌بندی مسائل مجاز، ممنوع و الزامی در حوزه‌های مذکور جاری نمود.

طبق بررسی‌های صورت گرفته، «پول‌شویی» یکی از آسیب‌های اقتصادی است که مناشی و آثار مفسده‌ای زیادی دارد و می‌تواند نظام اقتصادی و معیشتی جامعه را در سطوح مختلف دچار آسیب‌های جدی نماید. بر همین اساس، در حقوق ملی و بین‌المللی برای این پدیده، جرم‌انگاری صورت گرفته است. از این رو، حکم مستفاد از قاعده «ضرورت حفظ

نظام» و «حرمت اختلال نظام»، بر لزوم حفظ نظام و حرمت هرگونه اقدام و فعالیت در راستای پول‌شویی و مراحل آن (مکان‌یابی، لایه‌سازی و یکپارچه‌سازی) دلالت دارد. با توجه به مطالب فوق و ضرورت حفظ نظام و ضرورت رعایت مصلحت اقتصادی جامعه و نیز حرمت اختلال نظام - مخصوصاً نظام معیشتی جامعه - حکومت اسلامی وظیفه الزامی دارد که در راستای مقابله با پول‌شویی، تدابیر و اقدامات تمهیدی و عملیاتی را در سطوح مختلف سخت‌افزاری و نرم‌افزاری - که بخش‌هایی از آن، قالب تربیتی دارند - به کار گیرد.

ج) مقتضای مفاد عهدنامه مالک اشتر

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ هَذَا مَا أَمَرَ بِهِ عَبْدُ اللَّهِ عَلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ مَالِكِ بْنِ الْحَارِثِ الْأَشْثَرِ فِي عَهْدِهِ إِلَيْهِ حِينَ وُلَاهُ مِصْرَ جَبَايَةَ خَرَاجِهَا وَ مُجَاهَدَةَ عَدُوِّهَا وَ اسْتِصْلَاحَ أَهْلِهَا وَ عِمَارَةَ بِلَادِهَا» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۱۲۶؛ شریف الرضی، ۱۴۱۴: ۴۲۶-۴۲۷).

بررسی سندی

نجاشی (نجاشی، ۱۴۰۷: ۸-۹، ۲۰۳) و شیخ طوسی (شیخ طوسی، [بی‌تا]، ۶۲-۶۳)، سند عهدنامه مالک را معتبر دانسته‌اند؛ علاوه بر اینکه اتقان محتوا و شهرت روایی (موسوی خویی، ۱۴۰۹: ۲۲۲/۳) بر قطعی‌الصدور بودن عهدنامه دلالت دارد.

بررسی دلالی

در صدر عهدنامه، چهار دستور و سیاست کلی برای مالک اشتر صادر شده است. اولین فرمان، «جَبَايَةَ خَرَاجِهَا» جمع‌آوری و فراهم‌آوری خراج مردم مصر، دستور اقتصادی است. «اسْتِصْلَاحَ أَهْلِهَا»، سومین وظیفه حاکم اسلامی این است که مردمان سرزمین خود را در مسیر سعادت دنیوی و اخروی به حرکت درآورده و زمینه رشد آنها را در ساحت‌های مختلف، اعم از دینی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی فراهم سازد.

نسبت بین «صلاح شرعی» و «صلاح عرفی»، عموم و خصوص من وجه است. قدر متیقن از مفهوم «صلاح» در «اسْتِصْلَاحَ أَهْلِهَا» صلاح شرعی است؛ اما معنا و مصادیق بیشتری از این قدر متیقن، صلاح عرفی و عقلایی است. از این رو، حتی اگر صلاح در اینجا به معنای شرعی گرفته شود، با توجه به اینکه شارع همه ابعاد دیگر زندگی را در نظر دارد، از این جهت معنای آنها بسیار به هم نزدیک می‌شود؛ ولی به هر حال، با نگاه دقیق‌تر، صلاح به همان معنای عرفی و لغوی است، به اضافه ملاحظاتی که شارع دارد.

«اصلاح» مفهومی مطلق و عرفی است که امور دنیوی و اخروی را شامل می‌شود. اطلاق مفهومی اصلاح، هم به لحاظ زمان و هم به لحاظ مکان و هم به لحاظ کم و کیف اقداماتی است که برای تحقق اصلاح لازم است انجام گیرد. از جمله امور لازم برای استصلاح مردم، تربیت اقتصادی جامعه است.

با توجه به امر - ظهور در وجوب - در صدر روایت (هَذَا مَا أَمَرَ بِهِ)، حکم مستفاد از روایت، تکلیف الزامی نسبت به تمام مواردی است که در ذیل نامه بدان اشاره شده است؛ اما درباره «اسْتِصْلَاحَ أَهْلِهَا»، با عنایت به ذمراتب بودن خیر و صلاح - که اعم از واجب و مستحب است - و قرائن لفظی و لّبی موجود در عهدنامه، اصلاح و تربیت آحاد مردم توسط حکومت اسلامی در دایره واجبات، الزامی است؛ ولی در مستحبات، غیرالزامی خواهد بود (ر.ک: اعرافی، ۱۳۹۹: ۲۶ / فصل سوم؛ سعیدی مشیرآبادی، ۱۳۹۳).

با عنایت به اشتراک خطابات (عراقی، ۱۴۲۰: ۱ / ۴۵۹)، می‌توان موارد عهدنامه را از مالک اشتر، الغای خصوصیت کرد و حکم را به هر حاکم شرعی تسری داد؛ بنابراین امام علیه السلام در این عهدنامه و فراتر از هر زمان و مکانی، تکلیف الهی و وظیفه‌مندی حاکم و حکومت اسلامی - نه حکم ولایی و حکومتی - را به صورت قضیه حقیقیه در موارد مذکور بیان داشته است. البته بر اساس قرائن لفظی و لّبی در عهدنامه، وظیفه‌مندی حکومت [حاکم] اسلامی در تربیت اقتصادی جامعه لزوماً مباحثی نیست؛ اما واجب عینی، تعیینی و نفسی است؛ زیرا بدیلی در عرض آن نیست (البته از واجبات عینی که «یسقط بفعل الغیر»).

د) مقتضای روایت «أَلَا كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ»
«أَلَا كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ؛ فَالْإِمَامُ [الَّذِي عَلَى النَّاسِ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ]» (ابن ابی فراس، ۱۴۱۰: ۶/۱؛ ابن ابی جمهور، ۱۴۰۵: ۱/۱۲۹)؛

بررسی سنّی

با اینکه روایت، مرسله است؛ اما استفاضه مضمونی «راعی» و «مسئول»، می‌تواند جابر ضعف سنّی باشد. البته استناد و استشهاد به این روایت، فقط به‌عنوان مؤید است.

بررسی دلّالی

طبق این روایت، آحاد جامعه نسبت به یکدیگر مسئول هستند. در ادامه روایت، حاکم [حکومت] را نسبت به آحاد مردم وظیفه‌مند و مسئول بیان داشته است. با توجه به قرائن لفظی و مقامی در این روایت، حکم وظیفه‌مندی و مسئولیت، الزامی است. سیاق روایت، بیانگر گستردگی دامنه مسئولیت حکومت اسلامی نسبت به مردم است؛ اما با توجه به قرائن موجود، حکم الزامی فقط شامل امور مهم و اساسی مانند واجبات و محرمات می‌شود. البته عدم الزام نسبت به باقی امور، نافی عدم مسئولیت نیست؛ بلکه فقط نافی الزام است؛ بنابراین تربیت اقتصادی جامعه در محدوده الزامی، بر حکومت اسلامی لازم و در غیر آن، رجحان غیرالزامی دارد. با عنایت به آسیب‌های جدی و همه‌جانبه پول‌شویی و اثرات منفی و ماندگار آن در جامعه، حکومت اسلامی وظیفه و مسئولیت الزامی دارد که در راستای تربیت اقتصادی جامعه و مقابله با آسیب‌های اقتصادی از جمله پول‌شویی، اقدامات و تدابیر بایسته و شایسته‌ای اتخاذ نماید.

۲. دلیل عقلی

مجموعه فعالیت‌ها و اقدامات حکومتی در راستای تربیت اقتصادی جامعه، می‌تواند موجب حفظ و ارتقای مصالح اقتصادی آحاد مردم (اقدامات ایجابی) و از بین رفتن زمینه‌های اخلاص

و افساد اقتصادی (اقدامات سلبی) گردد؛ بنابراین حکومت اسلامی نسبت به تربیت اقتصادی جامعه و رفع ظلم و ایجاد عدالت، عقلاً وظیفه‌مند است و ورود حکومتی در این زمینه، حُسن عقلی دارد؛ به عبارت دیگر، یکی از مهم‌ترین شئون حکومت اسلامی، جلب منافع اقتصادی و رفع و دفع مفاسد اقتصادی است. با توجه به آسیب‌ها و آثار مخرب پول‌شویی در نظام‌های اقتصادی و اجتماعی جامعه، حکومت اسلامی عقلاً وظیفه دارد در راستای ثبات و حفظ این نظام‌ها از استقرار، تبدیل و ادغام پول‌شویی - مراحل آن - پیشگیری [اقدامات تمهیدی] و مقابله همه‌جانبه نماید.

۳. ادله نقلی

آیات و روایات زیادی بر وظیفه‌مندی حکومت اسلامی در تربیت اقتصادی جامعه دلالت دارند. از مهم‌ترین ارکان تربیت اقتصادی، مقابله با آسیب‌های اقتصادی است که می‌تواند شیوه‌ها و مظاهر جدیدی داشته باشد. در این راستا، به مهم‌ترین ادله نقلی - به صورت اجمال - اشاره می‌گردد.

الف) قرآن کریم

۱. آیات اکل مال بالباطل

«وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ» (بقره: ۱۸۸)؛ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ» (نساء: ۲۹)؛ «إِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لِيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ» (توبه: ۳۴).

مجموعه آیات فوق، مستند قاعده فقهی «اکل مال بالباطل» [تصرف در مال به دست‌آمده از راه نامشروع] است که در ابواب مختلف فقه از جمله بیع، مکاسب و معاملات کاربرد دارد.

توضیح واژگان:

۱. «اکل مال» در آیات فوق، کنایه از تملک و تصرف اموال دیگران به ناحق است (محقق،

۱۳۶۴: ۵۶۷/۱) و «أكل (خوردن)»، خصوصیت ندارد.

۲. «باطل» به معنای نابودی و ناپایداری و ضد حق است (ابن فارس، ۱۴۰۴: ۲۵۸/۱) و هر چیزی که «حق» نباشد، باطل نامیده شده است (ابن منظور، ۱۴۰۸: ۵۶/۱۱).
۳. «أكل مال بالباطل» به دو معناست: «۱. تملک کردن اموال دیگران بر حسب ظلم و تعدی مثل خیانت، سرقت، غصب و ...؛ ۲. اموالی که از راه نامشروع تحصیل می‌گردد، مثل قمار» (شیخ طوسی، [بی‌تا]، ۲/۲). در واقع، «أكل مال بالباطل» یک مفهوم گسترده‌ای است که تمام تصرفات، اعم از تصرفات مالی و غیر مالی، تصرفات عدوانی، قمار، ربا، رشوه، غصب و غیره را شامل می‌شود (البته باید اصل زمان و مکان را در شناخت مصادیق باطل در نظر گرفت).

نکات مرتبط به بحث:

الف) - با عنایت به عمومیت آیه و مصادیق آن - باطل واقعی، شرعی، عرفی یا عقلایی - درآمد پول‌شویی، درآمدی نامشروع و غیرقانونی است و تصرف در آنها مباح نیست (آملی، ۱۴۱۳: ۱/۱۳۵؛ ایروانی غروی، ۱۳۷۹: ۷۷/۲) و در نتیجه نمی‌توان اصول و اماراتی از قبیل اماره «ید»، اماره «سوق مسلمین» و اصل «صحت فعل مسلم» و امثال آن را برای مشروع‌انگاری این تصرفات جاری کرد. از این رو، آیات «أكل مال بالباطل» علاوه بر رد روش‌های تجاوزکارانه و نامشروع، طریق تحصیل اموال دیگران را به تجارت و روش‌هایی منحصر کرده است که باطل نبوده و مبتنی بر رضایت مشروع طرفین است (فتاوی و دیگران، ۱۳۷۹: ۲۰۲/۱).

۲. نهی مذکور در آیات، مقتضی حرمت منهی عنه است و بر این اساس، أكل اموال دیگران بدون تحقق معامله مشروع میان طرفین، حرام است و ارتکاب هر فعل حرامی، معصیت تلقی می‌گردد و هر معصیتی به‌ویژه آنگاه که کبیره باشد، بر اساس قاعده «التعزیرُ لکلِّ عملٍ محرّم» در حقوق کیفری اسلام، جرم و قابل مجازات است (موسوی خویی، ۱۴۲۲: ۴۱/۴۲۰). در نتیجه تصرف در درآمدهای ناشی از فعالیت‌های مجرمانه از این حیث که مورد نهی واقع شده است، می‌تواند مشمول تعزیر قرار گیرد.

۳. حتی در صورتی که قائل به ضمان آوری تصرف در درآمدهای ناشی از فعالیت‌های مجرمانه- و نه قابل مجازات- شویم؛ ولی تصرفات متضمن پول‌شویی قابل مجازات هستند؛ زیرا چنین تصرفاتی متضمن نوعی احتیال و فریب دادن مأموران اجرای قانون می‌باشد؛ بدین معنا که پس از کسب درآمدهای سیاه و نامشروع و قابل مصادره، مرتکبان با اعمال تصرفاتی خدعه‌آمیز به دنبال سفیدنمایی و مشروع جلوه دادن این اموال هستند تا بدین ترتیب با فریب دادن مأموران اجرای قانون، اموال به‌دست‌آمده را از معرض مصادره رها کرده و خود نیز از تعقیب و مجازات در امان بمانند. در نتیجه چنین پدیده‌ای رکن احتیال را در ذات خود دارد که در حقوق کیفری اسلام قابل مجازات تعزیری به حساب آمده است (نجفی، ۱۳۶۳: ش: ۴۱/۵۹۶؛ خمینی، ۱۴۱۴: ۲/۴۹۴).

بر این اساس، تحصیل درآمد از راه‌های غیر مشروع و با استفاده از ابزار و وسایل غیر مجاز، حرام است و «باطل» به عمومیت و اطلاقش، همه را شامل می‌شود؛ حتی مطابق آنچه برخی گفته‌اند، گستردگی معنای باطل نیز همین معنا را اقتضا می‌کند؛ نه تنها تحصیل درآمد از راه‌های ناصواب، بلکه صرف و خرج کردن آن در مسیرهای حرام و ناپسند نیز باطل است. از طرفی در جامعه اسلامی، دخل و خرج و نیز تولید و توزیع، بایستی با معیارهای صحیح و مشروع، انجام پذیرد (ر.ک: اسعدی، ۱۳۸۰: ۱۲۹).

فهم عرف و عقل در مورد تشخیص «باطل» ملاک و مناط می‌باشد؛ زیرا امروزه، با پیشرفت صنعت و دگرگونی جوامع و مقتضیات زمان و مکان، موارد باطلی ایجاد و حاصل شده که در صدر اسلام وجود نداشته؛ ولی این موارد بر اساس عرف و عقل جزء باطل می‌باشد؛ به تعبیر دیگر با توجه به عمومیت و گستردگی باطل، تمام این موارد زیر مجموعه باطل عرفی یا عقلی قرار می‌گیرند و مشمول «أكل مال بالباطل» واقع می‌شوند؛ بنابراین با اینکه پول‌شویی، جلوه‌ای مشروع و قانونی به اموال نامشروع می‌دهد؛ اما از لحاظ عرف و عقل چنین عملیاتی باطل و ناحق است؛ از این رو، عملیات پول‌شویی به‌عنوان یکی از مصادیق قاعده «أكل مال بالباطل» عرفی و عقلی قرار می‌گیرد (حیدری، ۱۳۸۲: ۱۴۶).

بنابراین با توجه به گستردگی قاعده «أكل مال بالباطل» و مصادیق آن و نیز مصداق عینی بودن «پول‌شویی» برای این قاعده، حکومت اسلامی وظیفه الزامی دارد که در راستای تربیت اقتصادی جامعه، با تمام مصادیق و مظاهر و آثار «أكل مال بالباطل» از جمله «پول‌شویی» که آسیب‌های جدی برای نظام اقتصادی جامعه دارد، مقابله شایسته و بایسته سخت‌افزاری و نرم‌افزاری نماید.

۲. آیه أكل السُّحْتِ

«سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ فَإِنْ جَاءُوكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرَضْ عَنْهُمْ وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْئًا وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ بِحِبِّ الْمُقْسِطِينَ» (مائده: ۴۲)

«سُحْت» به معنای قطع کردن، بریدن و استیصال است (ابن فارس، ۱۴۰۴: ۱۴۳/۳)؛ اما در اصطلاح به هر چیزی که کسب آن حلال نباشد و یا هر نوع حرام‌خواری و درآمد نامشروع را «سُحْت» گویند (راوندی، [بی‌تا]، ۲۷/۲؛ سیوری، [بی‌تا]، ۱۲/۲). با اینکه «سُحْت» از نظر لغوی با مفهوم «باطل» متفاوت است؛ اما همان‌گونه که به کسب‌های حرام و اموالی که از راه‌های خلاف شرع و به شیوه‌های غیرعادلانه به دست آید، «سُحْت» گفته شده، معنایی شبیه «باطل» دارد.

مفاد این آیه، «أكل سُحْت [حرام‌خوری]» است. با توجه به مفهوم پول‌شویی و مراحل آن، عواید مالی و غیرمالی حاصل از پول‌شویی، مصداق «أكل سُحْت» است. از این رو، تمام بحثی که در ذیل مجموعه آیات «أكل مال بالباطل» بیان گردید، در این مقام نیز ساری و جاری است که به خاطر اختصار از تکرار آن خودداری می‌گردد.

(ب) روایات

«پول‌شویی»، پدیده‌ای جدید و از مسائل مستحدثه است که پیشینه‌ای روایی ندارد؛ اما از باب تطبیق و مصداق، می‌توان به رهنمودهایی از روایات قطعی الصدور ائمه اطهار علیهم‌السلام در

راستای مرجوحیت پول‌شویی و نیز وظیفه‌مندی حکومت اسلامی در جهت مقابله با این پدیده، استناد و استشهاد کرد.

۱. مفادی از خطبه ۱۵ نهج البلاغه

«وَاللَّهِ لَوْ وَجَدْتُهُ قَدْ تَزَوَّجَ بِهِنَّ النَّسَاءَ وَ مَلَكَ بِهِنَّ الْإِمَاءَ لَرَدَدْتُهُنَّ. فَإِنَّ فِي الْعَدْلِ سَعَةً وَمَنْ ضَاقَ عَلَيْهِ الْعَدْلُ فَالْجَوْرُ عَلَيْهِ أَضْيَقُ» (الشريف الرضي، ۱۴۱۴: ۵۷؛ ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹ ق: ۲/۱۱۰)

بررسی سندی

با اینکه روایت، مرسله است؛ اما در منابع متقدم با شهرت روایی ذکر گردیده است؛ از این رو، در صورتی که شهرت را جابر ضعف سند این خطبه بدانیم، روایت معتبر خواهد بود و در غیر این صورت، سند روایت ضعیف است.

بررسی دلالی

حضرت امیر علیه السلام در این فراز از خطبه‌ای که در جلسه بیعت مردم با خود ایراد فرمودند، این‌گونه بیان داشتند: به خدا قسم اگر آن املاک را بیابم (اموال غصبی و بخشش‌های بی‌جای عثمان [خلیفه سوم]) به مسلمین برمی‌گردانم گرچه مهریه زنان شده باشد، یا با آن، کنیزها خریده باشند؛ زیرا گشایش امور با عدالت است؛ کسی که عدالت او را در مضیقه اندازد، ظلم و ستم مضیقه بیشتری برای او ایجاد می‌کند.

در واقع، تحصیل، تصرف، تملک و تصاحب اموال از مبادی نامشروع، حتی در صورتی که در فرایند و مجاری - به ظاهر - مشروع و قانونی مانند مهریه زنان، صرف و هزینه شده باشد، قابل تعقیب و ردّ اصل مال و عواید آن به بیت‌المال است. تطبیق این مطلب با موضوع پول‌شویی بدین صورت است که «اگر تصاحب و تملک ناحق اموال بیت‌المال را به‌عنوان جرم مقدم در نظر بگیریم، به جریان انداختن این اموال نامشروع در کانال‌های مشروعی مثل قرار دادن آن‌ها به‌عنوان کابین و مهر زنان و اعمال دیگر، مصداق بارز و آشکار تطهیر و

شست‌وشوی درآمدهای نامشروع است» (حسن پور، ۱۳۸۴: ۱۵۰)؛ بنابراین از مفاد این روایت، حرمت پول‌شویی و بطلان معاملات بعدی آن که به ظاهر مشروع و قانونی هستند - فرایند و عملیات پول‌شویی - قابل اصطیاد است. علاوه بر این، تصریح حضرت علیه السلام بر اقدام در راستای بازستانی اموال غصبی - حتی تطهیرشده - بیانگر وظیفه حکومتی ایشان در این زمینه است. از این رو، می‌توان از این روایت، وظیفه‌مندی حاکم و حکومت اسلامی را در خصوص تربیت اقتصادی جامعه و مقابله با آسیب‌های اقتصادی از جمله پول‌شویی استفاده کرد.

۲. صحیح محمد بن حسن الصفار

«مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى قَالَ: كَتَبَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ إِلَى أَبِي مُحَمَّدٍ علیه السلام: رَجُلٌ اشْتَرَى مِنْ رَجُلٍ صَبِيْعَةً أَوْ خَادِمًا بِمَالٍ أَخَذَهُ مِنْ قَطْعِ الطَّرِيقِ أَوْ مِنْ سَرَقَةٍ هَلْ يَجِلُّ لَهُ مَا يَدْخُلُ عَلَيْهِ مِنْ ثَمَرَةِ هَذِهِ الصَّبِيْعَةِ أَوْ يَجِلُّ لَهُ أَنْ يَطَّأَ هَذَا الْفَرْجَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنَ السَّرَقَةِ أَوْ مِنْ قَطْعِ الطَّرِيقِ فَوْقَ علیه السلام: لَا خَيْرَ فِي شَيْءٍ أَصْلُهُ حَرَامٌ وَلَا يَجِلُّ اسْتِعْمَالُهُ» (کلینی، ۱۴۰۷ ق: ۱۲۵/۵؛ شیخ طوسی، ۱۴۰۷ ق: ۱۴۹/۶؛ همو، ۱۳۹۰ ق: ۶۷/۳)

بررسی سندی

محمد بن یحیی العطار و محمد بن حسن الصفار هر دو توثیق خاص دارند (نجاشی، ۱۴۰۷: ۳۵۳-۳۵۴) و طریق شیخ کلینی علیه السلام و شیخ طوسی علیه السلام به ایشان، صحیح است؛ بنابراین روایت، صحیح است.

بررسی دلالی

در مکاتبه محمد بن حسن الصفار با حضرت عسکری علیه السلام سؤال شد: مردی، زمینی یا خدمتکاری را از فردی با مالی که از راه راهزنی یا دزدی به دست آورده است، می‌خرد؛ آیا بر این فرد حلال است که از ثمره این زمین یا استمتاع از خدمتکاری که از پول و دارایی که از راهزنی، کسب کرده است بهره‌مند شود؟ امام علیه السلام در جواب نوشتند: هیچ چیزی که اصل و منشأ آن حرام باشد، نیست و استعمال آن نیز حلال نمی‌شود.

با اینکه مورد روایت درباره اموالی است که منشأ آن راهزنی و دزدی است؛ اما اطلاق در فراز آخر روایت: «لَا خَيْرَ فِي شَيْءٍ أَصْلُهُ حَرَامٌ وَلَا يَحِلُّ اسْتِعْمَالُهُ»، شامل هر مالی که منشأ نامشروع و غیرقانونی دارد، می‌شود؛ بنابراین اگر این اموال نامشروع استفاده یا تبدیل یا تغییر داده شود، موجب مشروعیت آن نمی‌شود و هرگونه استعمال و استفاده از آن حرام می‌باشد. در نتیجه این روایت بر حرمت عملیات پول‌شویی (استقرار، تبدیل و ادغام) و تحصیل، تملک و تصرف اموال و نیز بطلان معاملات ناشی از آن دلالت دارد؛ هرچند در این روایت، به وظیفه‌مندی حکومت اسلامی در خصوص تربیت اقتصادی جامعه و پیشگیری و مقابله با آسیب‌های اقتصادی از جمله پول‌شویی اشاره نشده است؛ اما بالملازمه می‌توان این نتیجه را - حداقل در آن مقداری که دخالت حکومت اسلامی را می‌طلبد - اصطیاد کرد.

۴. سیره عقلا

سیره عقلا، روش و شیوه مرسوم رفتار نزد همه عقلا و عرف عام از هر قبیله، قوم و دینی است. البته از این‌رو می‌توان گفت که طبق حکم عقل خویش عمل می‌نمایند؛ نه از این جهت که متشرع به دین بوده‌اند (اعم از مسلمان و غیرمسلمان). در منابع اصولی متأخر، به این سیره، بنای عقلا نیز گفته می‌شود (مظفر، ۱۴۱۹: ۱۷۱/۲). تقریر این دلیل به‌عنوان یکی از ادله وظیفه‌مندی حکومت اسلامی در تربیت اقتصادی جامعه و مقابله با پول‌شویی به‌عنوان یک آسیب اقتصادی، مبتنی بر ارزیابی رفتار متعارف عقلا و مردم در این خصوص است؛ بنابراین می‌توان سیره عقلا را در خصوص مسئله پژوهش این‌گونه تقریر کرد: عقلا و مردم در طول تاریخ، همواره حکومت‌ها را نسبت به امور جاری جامعه اعم از سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی، مسئول و موظف می‌دانستند؛ برای همین، تدابیر و اقدامات - سلبی و ایجابی - سخت‌افزاری و نرم‌افزاری آنها را در راستای برقراری و حفظ ثبات و امنیت در امور فوق، مسئولانه قلمداد می‌کردند. از این‌رو، سیره مستمره عقلا، درباره وظیفه‌مندی و مسئولیت حکومت‌ها به تربیت همه‌جانبه جامعه در عرصه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی و مقابله با

ناملازمات و خطرات فراروی جامعه در عرصه‌های فوق تا عصر ائمه اطهار علیهم‌السلام استمرار داشته و ردع و منعی در این خصوص از ایشان وارد نشده است؛ پس این سیره قابل قبول عقلا، بر وظیفه‌مندی و مسئولیت حکومت اسلامی در تربیت اقتصادی جامعه و مقابله با آسیب‌های اقتصادی - از جمله پول‌شویی - دلالت دارد. هرچند حکم مستفاد از سیره عقلا به صورت ابتدایی، فراتر از اباحه نیست؛ اما با عنایت به ارتکازات عقلایی، این سیره می‌تواند بر رجحان و حتی الزام دلالت داشته باشد.

۵. سیره متشرعه

با توجه به اینکه عقلا و متشرعه همواره بر وظیفه‌مندی حکومت‌ها در نظم و انتظام جامعه در تمام ساحت‌ها حکم کرده‌اند، همان تقریر سیره عقلا، در تبیین سیره متشرعه بر وظیفه‌مندی حکومت اسلامی در تربیت اقتصادی جامعه و مقابله با آسیب‌های اقتصادی از جمله پول‌شویی قابل جریان است که به دلیل اختصار از پرداختن به این سیره خودداری می‌گردد.

۶. اصل «ضمان ید متعاقبه»

از ادله‌ای که می‌توان در راستای جرم‌انگاری پول‌شویی استفاده کرد، اصل «ضمان ایادی متعاقبه» است. مفاد این اصل، بر ضمانت افرادی که اموال نامشروع و غیرقانونی را به دست می‌آورند، دلالت دارد (محمدی، ۱۳۸۰: ۱۸۱). البته این اصل تنها جنبه حقوقی یعنی ضمان و مسئولیت مدنی و بعضی از اجزاء جرم پول‌شویی را اثبات می‌کند و نه بیشتر؛ به عبارت دیگر، از این اصل فقط حکم وضعی - ضمان - این پدیده را می‌توان کشف کرد. در واقع، این فعل و انفعالات و مبادلات اموال نامشروع، سبب مالکیت نمی‌شود و همه آنها محکوم به بطلان هستند.

از آنجایی که بعضی از اجزاء جرم پول‌شویی، انتقال، تملک و مبادله اموال ناشی از جرم می‌باشد؛ می‌توان بر اساس اصل ضمان ایادی متعاقبه، فرایند (استقرار، تبدیل و ادغام) پول‌شویی را ضمانت‌آور دانست و به دو دلیل ذیل حکومت اسلامی وظیفه دارد که با پول‌شویی در راستای تربیت اقتصادی جامعه مقابله همه‌جانبه نماید:

۱. در بیشتر موارد و مصادیق، تضمین تحقق «ضمان ایادی متعاقبه» و ضمانت اجرایی این اصل، فقط با دخالت حکومت اسلامی ممکن است.
  ۲. کشف پول‌شویی و تعقیب حقوقی آن با وجود گستردگی و پیچیدگی این پدیده، فقط با اهتمام و توجه حکومت اسلامی میسر خواهد بود.
- در نتیجه، حکومت اسلامی به‌عنوان تأمین‌کننده امنیت جامعه و تضمین‌کننده تحت تعقیب قرار دادن ایادی متعاقبه - به‌عنوان ضامن - وظیفه الزامی دارد که با مظاهر پول‌شویی و آسیب‌های ناشی از آن مقابله همه‌جانبه نماید.

نتیجه

در قوانین ملی و بین‌المللی، برای پدیده «پول‌شویی»، جرم‌انگاری صورت گرفته است. با اینکه برای این پدیده تعریف‌های گوناگونی ارائه شده است؛ اما در دانش فقه برای آن تعریف مشخصی عنوان نشده است. البته فقه پویا، بعد از موضوع‌شناسی، برای این پدیده با روش اجتهادی خود، حکم‌سازی نموده و در قانون جمهوری اسلامی ایران برای آن جرم‌انگاری صورت گرفته است.

طبق پژوهش‌های گسترده‌ای که مستند به ادله فقهاتی و اجتهادی هستند، حکومت اسلامی - به‌عنوان جلوه و ظهور بخشی از تعالیم دینی و متصدی امور حکومتی -؛ نسبت به تعلیم و تربیت آحاد مردم وظیفه‌مند است. از عرصه‌های مهم و اساسی وظیفه‌مندی حکومت اسلامی، تربیت اقتصادی جامعه است. تربیت اقتصادی جامعه، متضمن اقدامات و فعالیت‌های سلبی و ایجابی - سخت‌افزاری و نرم‌افزاری - فراوانی است که نیازمند گذر آگاهانه و فعالانه از آسیب‌های اقتصادی است.

پول‌شویی و مراحل آن (استقرار، تبدیل و ادغام)، پدیده‌ای به‌ظاهر قانونی و مشروع است که از پیچیدگی‌های خاصی برخوردار است و به آسانی قابل شناسایی، پیگیری و مجازات نیست؛ از این رو، حکومت اسلامی در راستای مبارزه با پول‌شویی و آسیب‌های پدیدار و پنهان

آن، موظف است به تربیت اقتصادی جامعه بپردازد.

این وظیفه‌مندی حکومت اسلامی در تربیت اقتصادی جامعه و مقابله با آسیب‌های اقتصادی و به صورت مصداقی، مبارزه با پول‌شویی، مستند به ادله شرعی است که این تحقیق به مهم‌ترین آنها اشاره اجمالی داشته است. بر پایه قواعد «لاضرر»، «ضرورت حفظ نظام» و «حرمت اختلال نظام» و نیز مقتضای مفاد عهدنامه مالک اشتر و مقتضای روایت مستفیضه «كُلُّكُمْ رَاعٍ وَ كُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ»، حکومت اسلامی وظیفه الزامی دارد که در راستای تربیت اقتصادی جامعه با پول‌شویی در سطوح مختلف مقابله نماید و اکتفا به شناسایی و پیگیری نکند؛ بلکه با «مبسوط الید» بودن خود، عاملان پول‌شویی را مجازات و از آسیب‌های ناشی از پول‌شویی جلوگیری کند.

در راستای وظیفه‌مندی حکومت اسلامی در تربیت اقتصادی جامعه و نیز مقابله با آسیب‌های ناشی از پول‌شویی، علاوه بر دلیل عقلی و سیره عقلا و متشرعه و نیز اصل «ضمنان ید متعاقبه» بر ادله خاصه‌ای از کتاب و روایات نیز استناد و استشهاد گردید که تمام ادله فوق، بر وظیفه‌مندی حکومت اسلامی در مورد مذکور دلالت تام داشتند.

کتابنامه

قرآن کریم.

- ابن ابی جمهور، محمد بن زین الدین، *عوالی اللئالی*، قم، دار سیدالشهدا للنشر، ۱۴۰۵ق.
- ابن ابی فراس، مسعود بن عیسی، *تنبيه الخواطر و نزهة التواظر (مجموعه ورام)*، قم، مکتبه فقهیه، ۱۴۱۰ق.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، *تحف العقول*، قم، جامعه مدرسین، ۱۴۰۴ق.
- ابن شهر آشوب، محمد بن علی، *مناقب آل ابی طالب*، قم، نشر علامه، ۱۳۷۹ق.
- ابن فارس، احمد بن فارس، *معجم مقاییس اللغة*، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۰۴ق.
- ابن منظور، محمد بن مکرم، *لسان العرب*، بیروت، دار الجیل، ۱۴۰۸ق.
- اسعدی، سید حسن، *جرائم سازمان یافته فراملی*، تهران، میزان، ۱۳۸۰ ش.
- اعرافی، علیرضا، *فقه تربیتی (مبانی و پیش فرض ها) (ج ۱)*، قم، مؤسسه عرفان و اشراق، ۱۳۹۱ ش.
- _____، *فقه تربیتی (وظایف نهادهای تربیتی: حکومت) (ج ۲۶)*، قم، مؤسسه عرفان و اشراق، ۱۳۹۹.
- آملی، محمد تقی، *المکاسب و البیع*، قم، انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ق.
- ایروانی غروی، علی، *حاشیه المکاسب*، قم، کتابفروشی نجفی، ۱۳۷۹ق.
- باقرزاده، احد، «*پیامدهای پول شویی و راهبردهای کنترلی با رویکرد به اسناد بین المللی*»: مجموعه سخنرانی ها و مقالات همایش بین المللی مبارزه با پول شویی، تهران، نشر وفاق، ۱۳۸۲.
- برقندان، ابوالقاسم، خدارحمی، مصطفی، «*بررسی جرم پول شویی از دیدگاه فقهی و پیامدهای آن در اقتصاد اسلامی*»، همدان، دومین همایش بین المللی فقه و حقوق، وکالت و علوم اجتماعی، ۱۳۹۷ ش.
- تورانی، علی اکبر و هوشمند نقابی، زهرا، «*بررسی مبانی فقهی پول شویی و تأثیر آن بر اقتصاد مقاومتی*»، دومین جشنواره تالیفات برتر علوم انسانی اسلامی (جایزه ویژه علامه جعفری)، ۱۳۹۹.
- جمالزاده، ناصر، باباخانی، مجتبی، «*کاربرد قاعده حفظ نظام در اندیشه فقهی سیاسی امام*

- خمینی (ره)، *فصلنامه دانش سیاسی*، سال سیزدهم، شماره ۲۵، ۱۳۹۶ ش.
- حبیب‌اللهی، محمد، «حرمت جرم پول‌شویی از منظر آیات و روایات»، اولین کنفرانس بین‌المللی حقوق بین‌الملل، حقوق، علوم سیاسی و علوم انسانی، ۱۴۰۰ ش.
- حسینی سیستانی، سید علی، *قاعده لا ضرر ولا ضرار*، قم، مکتبه السید السیستانی، ۱۴۱۴ق.
- حیدری، علی‌مراد، «تطهیر پول در اسناد بین‌المللی و حقوق جزای ایران»، رساله دکتری، دانشکده حقوق (پردیس قم)، دانشگاه تهران، ۱۳۸۲ ش.
- (امام) خمینی، سید روح‌الله، *تحریر الوسیله*، قم، دارالکتاب العلمیه، ۱۴۱۴ق.
- راوندی، سعید بن هبه‌الله، *فقه القرآن*، قم، مکتبه آیه‌الله المرعشی النجفی (ره)، [بی‌تا].
- روح‌نواز، سجاد، پناهی، هاشم، کاوه، مصطفی، اسلامی، سیاوش، «پول‌شویی در فقه امامیه»، کنگره بین‌المللی جامع حقوق ایران، ۱۳۹۵ ش.
- ساکی، محمدرضا، *آشنایی با جرم پول‌شویی*، تهران، انتشارات جاودانه، ۱۳۸۷ ش.
- سالمی، موسی، مسعود، غلامحسین، «تبیین جایگاه پول‌شویی در فقه و حقوق داخلی ایران»، تهران، چهارمین همایش ملی تحقیقات میان‌رشته‌ای در مدیریت و علوم انسانی، ۱۴۰۱ ش.
- سبزه‌علیان، یاسین و امینی‌زاده، محمد، «مطالعه تطبیقی مقررات مبارزه با پول‌شویی در حقوق کیفری ایران و فرانسه»، همدان، سومین همایش بین‌المللی فقه و حقوق، وکالت و علوم اجتماعی، ۱۳۹۷ ش.
- سعیدی مشیرآبادی، صمد، «بررسی نقش حکومت اسلامی در تربیت دینی با تأکید بر عهدنامه مالک اشتر»، *دوفصلنامه مطالعات فقه تربیتی*، سال اول، شماره ۱، ۱۳۹۳ ش.
- سلطانی نبی‌پور، فاطمه، «بررسی پول‌شویی از نظر مبانی فقهی»، ششمین کنگره بین‌المللی تحقیقات بین‌رشته‌ای در علوم انسانی اسلامی، فقه، حقوق و روان‌شناسی، ۱۴۰۱ ش.
- سلیمانی، ایران، ستوده، مینا، «بررسی مبانی فقهی پول‌شویی»، تهران، دومین کنفرانس پژوهش در فقه، حقوق و علوم اسلامی، ۱۳۹۷ ش.
- سیوری، مقداد بن عبدالله، *کنز‌العرفان فی فقه القرآن*، قم، منشورات المکتبه المرتضویه، [بی‌تا].
- الشریف‌الرضی، محمد بن حسین، *نهج‌البلاغه*، تحقیق: صبحی صالح، قم، هجرت، ۱۴۱۴ق.
- شفیق اسکی، محمد، جوکار، امیرعباس، «بررسی آثار مضر پول‌شویی در اقتصاد اسلامی از

دیدگاه حقوقی و فقه جعفری»، رشت، دومین کنفرانس ملی نقش مدیریت در چشم‌انداز ۱۴۰۴، ۱۳۹۷.

شمس ناتری، محمدابراهیم، «پول‌شویی، آثار و عکس‌العمل‌ها»، مجله حقوق خصوصی (اندیشه‌های حقوقی سابق)، شماره ۵، ۱۳۸۲ ش.

شهریاری، محمد، پول‌شویی در اسناد بین‌المللی حقوق ایران، اصفهان، نشر دادیار، ۱۳۸۶. (شیخ طوسی، محمد بن حسن، الاستبصار فیما اختلف من الأخبار، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۹۰ ق.)

_____ التبیان فی تفسیر القرآن، [بی‌جا]، مکتبه الاعلام الاسلامی، [بی‌تا].

_____ الفهرست، نجف، المکتبه المرتضویه، [بی‌تا].

_____ تهذیب الأحکام، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ ق.

شیخ‌اسدی، نرجس، «تحلیل فقهی و حقوقی جرم پول‌شویی»، تهران، دومین کنفرانس بین‌المللی فقه، حقوق، روان‌شناسی و علوم تربیتی در ایران و جهان اسلام، ۱۴۰۰ ش.

(علامه) حلی، حسن بن یوسف، تحریر الاحکام الشریعه، بیروت، مؤسسة آل‌البتیت علیه‌السلام، [بی‌تا].
علیشاهی قلعه‌جوقی، ابوالفضل، معالی، مهدیه، «تعارض و دلیل‌آوری معکوس شدن بار اثبات دلیل در پول‌شویی با اصول و قواعد فقهی»، فصلنامه پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی، سال هجدهم، شماره ۶۸، ۱۴۰۱ ش.

فتاحی، مریم، کریمی میمونه، فاطمه، امیری، فاطمه، دره‌سیری، فاطمه، «تحلیل فقهی و حقوقی جرم پول‌شویی»، تهران، ششمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های دینی، علوم اسلامی، فقه و حقوق در ایران و جهان اسلام، ۱۴۰۰ ش.

قنواتی، جلیل و دیگران، حقوق قراردادهای در فقه امامیه، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۷۹ ش.
گنجی، محمدحسن، «بررسی پول‌شویی در فقه امامیه و حقوق ایران»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه شهید چمران، اهواز، دفاع ۱۳۹۳ ش.

مجیدی، مهدیه، برزگری خانقاه، جمال، «مروری بر مفاهیم و مبانی نظری پول‌شویی با تأملی در آیات و روایات اسلامی»، رشت، اولین کنفرانس بین‌المللی مطالعات اجتماعی فرهنگی و پژوهش دینی، ۱۳۹۵ ش.

- محقق، محمدباقر، *دائرة الفرائد*، تهران، نشر بعثت، ۱۳۶۴ ش.
- محمدی، ابوالحسن، *قواعد فقه*، تهران، نشر دادگستر، ۱۳۸۰ ش.
- مرکز پژوهش‌های مجلس، *طرح مطالعاتی مبارزه با جرم پول‌شویی*، تهران، انتشارات مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۱-۱۳۸۲ ش.
- مطهری‌خواه، ذبیح، «بررسی فقهی حکم پول‌شویی از دیدگاه امام خمینی علیه السلام»، *پژوهشنامه متین*، سال هجدهم، شماره ۷۰، خرداد ۱۳۶۵ ش. ص ۸۹-۱۱۱.
- ملک‌افضلی اردکانی، محسن، «آثار قاعده حفظ نظام»، *فصلنامه حکومت اسلامی*، شماره ۵۸، تابستان ۱۳۸۹ ش.
- منتظری، حسینعلی، *دراسات فی ولایت الفقیه و فقه الدولة الاسلامیة*، قم، جامعه المصطفی‌العالمیة، ۱۴۰۸ ق.
- _____، *نظام الحكم فی الإسلام*، قم، نشر سرایی، ۱۴۱۷ ق.
- موسوی خویی، سید ابوالقاسم، *معجم رجال الحدیث*، قم، مدینه العلم، ۱۴۰۹ ق.
- موفق اردستانی، محمدهادی، ابراهیمی، مجید، ایرانفرد، رضا، «بررسی مبانی فقهی پول‌شویی»، دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در مدیریت، اقتصاد و علوم انسانی، ۱۳۹۴.
- میرزاوند، فضل‌الله، رهبر فرهاد، زال‌پور، غلامرضا، «تعاریف، مفاهیم، آثار و پیامدهای پول‌شویی»، *فصلنامه مجلس و راهبرد*، شماره ۳۷، بهار ۱۳۸۲ ش.
- میرمحمد صادقی، حسین، *حقوق کیفری اختصاصی (جرایم علیه اموال و مالکیت)*، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۲ ش.
- نجاشی، احمد بن علی، *رجال النجاشی*، قم، جامعه مدرسین، ۱۴۰۷ ق.
- نجفی، محمدحسن، *جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام*، قم، دارالکتاب الاسلامیة، ۱۳۶۷.
- واعظی، احمد، *حکومت اسلامی (درسنامه اندیشه سیاسی اسلام)*، قم، انتشارات مرکز مدیریت حوزه علمیه قم، ۱۳۸۶ ش.